Dr. Oana-Mădălina Popescu

Cărțile-modalități de zidire sau pieire sufletească

În iunie 1819, așadar acum 200 de ani, apărea la București, la Tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni, lucrarea *Apologia, adică cuvânt sau răspuns împotriva socotelii celor fără de Dumnezeu*[1], realizată, așa cum citim pe foaia de titlu, în zilele lui Alexandru Nicolae Suțu[2], domnul Țării Românești, cu blagoslovenia lui Dionisie[3], mitropolitul Ungrovlahiei și cu cheltuiala lui Răducanu Clinceanul, biv vel[4] stolnic și a lui Dimitrache Topliceanu, biv vel sluger. Cei doi dregători amintiți în text erau, alături de doctorul Constantin Caratașș, eforii tipografiei, cei care sprijiniseră înființarea acesteia, iar *Apologia* se consideră a fi prima lucrare ieșită din teascurile ei[5].

Într-un cuvânt *Către dreptcredinciosul cetitor*, semnat de efori, aflăm că lucrarea era, de fapt, o reeditare a celei apărute la Mănăstirea Neamț, în 1816, care fusese *tălmăcită din limba greacă de Gherontie monahul*[6], iar reluarea ei la București s-a datorat faptului că în Moldova „s-au tipărit puține,

1 Biblioteca Academiei Române (BAR), Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, f. 1. Descrierea tipăriturii la Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, tom III, București, Atelierele Socec, pp. 288-289. Apologia are 262 pp. Foaia de titlu este încadrată într-un chenar ornat cu motive vegetale și cu icoane de sfinți, sub formă de medalioane, iar pe verso are, de asemenea într-un chenar cu flori și sfinți, redată icoana Mântuitorului Hristos, iar dedesubt scrie: *Amin. Amin grăiesc vouă: Că acela ce ascultă cuvintele Mele și crede Celui ce M-au trimis pre Mine, are viață <în> veci*. Foile ce redau: Cuvântul către cititor, precum și introducerea au frontispicii și chenare ornate. Lucrarea are 6 capitole, un cuvânt de final și adăugat, după acesta, și cuvântul Sf. Ioan Gură de Aur doveditor că Hristos este Dumnezeu.

2 Alexandru Nicolae Suțu a fost domn al Țării Românești în 1806 și apoi între 1818-1821 și domn al Moldovei între 1801-1802. Nu s-a implicat direct în susținerea Eteriei, dar nici nu a împiedicat acțiunea ei, deși, pentru a preveni revoltele antiotomane a interzis portul de arme și achiziționarea lor fără autorizație. Este considerat ultimul domn fanariot al Țării Românești și s-a vehiculat în epocă ideea otrăvirii sale de către membrii Eteriei. Detalii despre el, la Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române 1711–1821*, ed. II, București, Ed. Omonia, 2008, pp. 164-167.

3 Dionisie Lupu, mitropolit al Ungrovlahiei între 1819-1823.

4 Biv vel-fost mare, în limba slavă.

5 Detalii în legătură cu Tipografia de la Cișmeaua Mavrogheni și cu prima lucrare a acesteia, la Daniela Lupu, *Tiparul și cartea din Țara Românească în epoca domniilor fanariote* (1716–1821), ed. II, București, Ed. Muzeului Municipiului București, 2014, pp. 124-129. Autoarea este de părere că nu *Legiuirea lui Caragea* a fost prima tipăritură de la Cișmeaua Mavrogheni, ci chiar *Apologia*, așa cum arată un act al mitropolitului Dionisie Lupu, care fixează început al tipografiei anul 1819, iar nu 1818. Autoarea amintește despre Constantin Caratașș că era doctor al orașului București, despre Răducanu Clinceanu că fusese negustor de lemne, iar despre Dumitrache Topoliceanu că fusese judecător de divan.

6 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 1.

numai pentru cei de acolo, acum prin îndemnarea preasfinţitului episcop al Sf. Episcopii Argeşului, Kiriu Iosif, o am tipărit şi noi aici"[7]. Lucrarea iaste doveditoare cum că Dumnezeul nostru Iisus Hristos iaste adevăratul Dumnezeu, împotriva volteriştilor, păgânilor, adică celor fără de Dumnezeu ai veacului acestuia."[8] Prin urmare, ediţia din Moldova fiind realizată în tiraj insuficient, lucrarea fusese reluată în Ţara Românească, la îndemnul episcopului de Argeş, Iosif, originar din Oltenia, călugărit la Mănăstirea Cozia, care a păstorit Eparhia Argeşului între 1793–1820 şi care a fost îngropat la Mănăstirea Antim din Bucureşti, la a cărei reparaţie a contribuit.

Lucrarea din Moldova din 1816[9] ne spune că „s-au tălmăcit mai-naainte din limba grecească întru aceasta a noastră românească şi acum, cu blagoslovenia preasfinţitului şi de Dumnezeu alesului mitropolit al Moldovei, Kiriu Kiriu Veniamin, s-au dat în tipar, spre folosul neamului, în Sfânta Mănăstirea Neamţului, purtând cârma stăreţiei preacuviosul arhimandrit Kir Silvestru, în anul 1816, ianuarie 31"[10]. În 1819 Veniamin Costache[11] era mitropolit al Moldovei, iar domn era Scarlat Callimachi[12]. Din prefaţă, aflăm că traducerea a fost realizată de Gherontie, despre care ştim că studiase, alături de Grigorie Dascălul, la Academia Domnească din Bucureşti, din îndemnul Sf. Paisie Velicicovschi[13]. Colaborarea cărturarilor din Moldova cu cei din Ţara Românească se vede, în afara exemplelor amintite, şi din implicarea monahului Isaia de la Neamţ la tipărirea cărţilor de la Cişmeaua Mavrogheni[14].

Asupra autorului originalului grecesc al lucrării au fost emise, în istoriografia românească, mai multe ipoteze. Astfel, Constantin C. Tomescu făcea trimitere la Sf. Dimitrie al Rostovului, bazându-se pe faptul că acesta „a mai alcătuit o *Apologhie morală*, nu ca aceasta de principii dogmatice"[15]. Ariadna Camariano[16] arată că autorul lucrării greceşti este Athanasie din Paros şi

7 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 1.

8 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 1.

9 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 897. Vezi Ioan Bianu, Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche ...*, tom III, p. 136.

10 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 897, p. 1.

11 Mitropolit al Moldovei între 1803-1842.

12 Scarlat Callimachi a fost domn al Moldovei în 1806, între 1807–1810, 1812–1819. Mihai Ţipău, *Domnii fanarioţi în Ţările Române...*, pp. 57-60.

13 Daniela Lupu, *Tiparul şi cartea din Ţara Românească în epoca domniilor fanariote...*, p. 190. Vezi şi N. A. Ursu, *Şcoala de traducători români din obştea starețului Paisie de la Mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ*, în *Românii în reînnoirea isihastă*, ed. Virgil Cândea, Iaşi, Trinitas, 1997, pp. 78-81.

14 Daniela Lupu, *Tiparul şi cartea din Ţara Românească în epoca domniilor fanariote...*, p. 128.

15 Constantin C. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie al Ungrovlahiei*, Chişinău, Tipografia Eparhială Cartea Românească, 1927, p. 118.

16 Ariadna Camariano, *Spiritul filosofic şi revoluţionar francez combătut de Patriarhia Ecumenică şi de Sublima Poartă*, în „Cercetări Literare", IV, 1941, pp. 114-138. Articol republicat în Ariadna Camariano-Cioran, *Relaţii româno-elene. Studii istorice şi filologice*, ed. Leonidas Rados, Bucureşti, Ed. Omonia, 2008, pp. 153-172. Autoarea arată că la Constantinopol, în 1798, a mai apărut o carte grecească de combatere a ideilor revoluţionare franceze, anume

ajunge la această concluzie comparând o reeditare a textului grec, din 1805, cu textul românesc din 1816. Deși autorul nu este menționat nici în textul românesc, nici în cel grecesc, D. Z. Mamucas, biograful și elevul lui Athanasie din Paros include și această lucrare printre operele profesorului său[17].

Textul grec a cunoscut mai multe ediții: prima la Constantinopol în 1798, a doua la Leipzig în 1800, a treia tot la Leipzig în 1805, lucrarea fiind tradusă și tipărită în română la Mănăstirea Neamț, în 1816 și la București în 1819. La Biblioteca Academiei Române găsim traducerea românească, dar și ediția greacă din anul 1800, tipărită la Leipzig.

Originalul grecesc a fost realizat din ordinul patriarhului ecumenic Grigorie V, care, la rândul său, primise această misiune de la sultan. Iar traducerea în română s-a făcut tot la ordinul Înaltei Porți, pentru a se împiedica apariția revoltelor contra otomanilor în Balcani, sub influența ideilor revoluției franceze[18].

În ceea ce ne privește, ne bazăm pe afirmația lui Mamucas, reluată de Constantin Sathas, de Ariadna Camariano și de Filippos Eliou[19], anume *Apologia* este opera anonimă a lui Athanasie din Paros. Nu împărtășim însă opinia Ariadnei Camariano că astăzi lucrarea nu mai prezintă nicio importanță, precum nici comentariile defavorabile la adresa Bisericii din Constantinopol făcute de aceasta, de genul: „Dar nu numai conducătorii politici, ci și fanaticii călugări, apărători ai credinței și ai tradiției, duc o luptă îndârjită în contra spiritului nou. Acești obscurantiști, orbiți de patimă, sunt cu totul incapabili de a înțelege și de a aprecia valoarea spiritului filozofic modernist, baza binefăcătoarelor transformări sociale și politice ale statelor moderne. Ei nu văd în operele Enciclopediștilor francezi decât numai idei depravate și ateiste"[20].

De altfel, în ultima perioadă, atât în istoriografia internațională, grecească în special, dar și în cea apuseană, cât și în cea românească, studiile care pun în lumină favorabilă și apreciază viața și activitatea lui Atanasie din Paros, canonizat în 1995, s-au înmulțit și au evidențiat importanța operei sale la renașterea vieții spirituale în lumea Ortodoxă a secolului al xviii-lea. Constantin Cavarnos, care îl consideră, la rândul lui, pe Atanasie din Paros autorul *Apologiei creștine,* îi dedică acestuia o monografie (prima de acest fel în limba engleză, apărută la Institutul de Studii Bizantine și Moderne Grecești din Massachusetts) în care arată că Sfinții Athanasie din Paros, Macarie din Corint și Nicodim Aghioritul constituie un ade-

Învățătură părintească, atribuită patriarhului de Ierusalim Antim, dar realizată de fapt de Grigorie V.

17 Ariadna Camariano, *Spiritul filosofic și revoluționar francez...*, p. 117. Vezi și Constantin Sathas, *Neoellhnikh filología,* Atena, 1868, p. 639.

18 Ariadna Camariano, *Spiritul filosofic și revoluționar francez...*, p. 136.

19 Filippos Eliou, *Ellhnikh Bibliografia tou 19ou aiwva*, tomoj I, 1801-1819, Atena, 1997, p.129.

20 Ariadna Camariano, *Spiritul filosofic și revoluționar francez...*, p. 116.

vărat triumvirat, un grup de trei mari conducători spirituali care au susținut mișcarea de renaștere spirituală apărută la mijlocul secolului al XVIII-lea în Sfântul Munte, cunoscută sub denumirea de Mișcarea Colivarilor și care a pus accent pe respectarea tradiției Bisericii, a operelor Sfinților Părinți și a trăirii isihaste. Cavarnos consideră că *Apologia creștină* a avut o influență benefică nu doar printre greci, dar și printre români, care au și tradus-o și tipărit-o la Iași și București[21]. Cavarnos amintește de alți autori care au subliniat valoarea operelor Sf. Atanasie din Paros, anume Photios Kontoglu, Philotheu Zervakos, Nicodim Vallendras și preotul român Ioan Chivu[22]. Pentru spațiul românesc, amintim, de asemenea, și studiul lui Ioan I. Ică Jr.[23]. Constantin Cavarnos nu doar că reliefa valoarea scrierilor Sf. Atanasie din Paros și actualitatea lor, dar făcea și un îndemn la continuarea cercetărilor operelor acestui remarcabil teolog, filozof, profesor și sfânt. Prin urmare, curentul care îl criticase pe Paros pentru vehemența sa, s-a dovedit a fi incorect, nemaifiind actual.

În studiul de față, ne propunem să subliniem contextul istoric în care a apărut *Apologia creștină*, să transcriem și să evidențiem câteva pasaje din lucrare, importante pentru raportul dintre teologie și filozofie, dintre viețuirea creștină și concepțiile iluministe apusene anticreștine, combătute de autor.

Revenind la lucrare, considerăm că, într-adevăr, apariția acesteia pune în lumină cooperarea autorităților politice din Constantinopol cu autoritățile religioase, însă scopurile lor nu erau identice. Dacă sultanul respingea ideile iluministe deoarece ele erau promotoare ale ideilor revoluționare, care în 1789 realizaseră revoluția franceză și care în Balcani susțineau revolta popoarelor pentru eliberarea de sub jugul otoman, țelul patriarhului ecumenic era unul religios, de ferire a creștinilor de ideile ateiste sau deiste ale enciclopediștilor. Nu putem acuza Patriarhia din Constantinopol și nici ierarhii români din veacul următor că au luat măsuri de apărare a credinței. Chiar dacă lucrarea are și unele pasaje care fac trimitere la o supunere față de ierarhie, criticate ca o respingere a ideilor politice moderne, aceste pasaje sunt explicabile prin aceea că Biserica din Constantinopol trăia în cadrul Imperiului Otoman, era în captivitate, după expresia lui Steven Runciman, care vorbea de *Marea Biserică în captivitate*.[24]

Iată cum explică Steven Runciman, renumitul bizantinolog, reticența de care au fost acuzați patriarhii din Constantinopol față de mișcările revoluționare din epoca modernă și colaborarea lor, în plan politic, cu sultanii, colaborare care dura din perioada cuceririi otomane a Imperiului Bizantin: „Patriarhul a fost, într-adevăr, obligat să-și asume un rol politic, atunci când a devenit etnarh al milet-ului or-

21 Constantine Cavarnos, *Saint Athanasios Parios*, Modern Orthodox Saints, 15, Institute For Byzantine and Modern Greek Studies, Belmont, Massachusetts, USA, 2006, p. 47.

22 Constantine Cavarnos, *Saint Athanasios Parios...*, pp. 9-11, 19.

23 Ioan I. Ică Jr., *Cuviosul Atanasie din Paros (1721–1813) – un dogmatist „colivar" uitat și teologia sa liturgic-euharistică*, în *Omagiu Părintelui Prof. Univ. Dr. Ioan I. Ică, la împlinirea vârstei de 75 ani*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2007, pp. 408-432.

24 Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate*, trad. Mihai-Silviu Chirilă, București, Ed. Sofia, 2013.

„țelul patriarhului ecumenic era unul religios, de ferire a creștinilor de ideile ateiste sau deiste ale enciclopediștilor."

todox, însă datoria sa, atât ca lider religios, cât și ca oficial al Imperiului Otoman, era să descurajeze activitatea politică a celor pe care îi păstorea; aceasta a făcut ca rolul său să fie dificil în vremea mișcării de independență a grecilor... Treaba patriarhului era să facă în așa fel încât Biserica să reziste. Libertatea de cult era mai importantă pentru el decât libertatea fizică... Marea reușită a patriarhiei a fost că, în ciuda umilinței, a sărăciei și a disprețului, Biserica a rezistat și rezistă ca mare forță spirituală. Sfeșnicul a fost acoperit și ascuns... dar Dumnezeu nu l-a luat de la ei. Lumina arde încă și arde și mai tare. Porțile iadului nu au biruit!"[25]

După căderea Constantinopolului sub turci, Biserica Ortodoxă a trăit în cadrul politic al Imperiului Otoman, însă a putut asigura continuarea viețuirii creștine, în condiții vitrege, este adevărat, cu taxe grele, acoperite de multe ori de domnii români, binefăcători și susținători ai creștinătății. Ideile politice din apus aduceau o libertate politică, dorită bineînțeles și legitimă, însă amestecau, cu ele și filozofia din acea vreme, care nega dumnezeirea Mântuitorului Hristos. Din acest ultim punct de vedere, iar nu din cel politic, ne explicăm cooperarea patriarhului ecumenic cu sultanul; nu pentru că ierarhul avea o servilă atitudine față de conducătorul politic, ci pentru apărarea credinței. În contextul istoric dat, când era de ales între două situații rele, când nu erau condițiile prielnice pentru eliberarea sigură de sub jugul otoman, era mai importantă păstrarea valorilor ortodoxe decât o libertare politică, incertă, care aducea ateismul sau deismul, ambele ducând la pieirea sufletească. Ne amintim și faptul că Imperiul Bizantin încercase să se apere politic de cucerirea otomană, prin renunțarea la ortodoxie și acceptarea prevederilor unirii de la Ferrara–Florența, din 1438–1439. Însă, după acceptarea lor, oficială, a mai trăit doar 6 luni, din decembrie 1452 până în mai 1453![26]

În opinia noastră, apariția cărții la Constantinopol a fost una dintre măsurile luate de patriarh pentru apărarea credinței creștine; era o carte care se dorea de zidire sufletească, care combătea ideile volteriene, aducătoare de pieire sufletească. Mai mult, ea nu a fost unica de acest fel, ci se înscria într-o serie de măsuri luate de ierarhii greci în veacul al XVIII-lea, pentru a face față primejdiilor, de diferite tipuri, care apăreau în viața sufletească a creștinilor. Pentru a exemplifica cu alte gesturi pentru apărarea ortodoxi-

25 Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate...*, pp. 447-448.

26 Și în acest context facem referire tot la cuvintele lui Runciman, care, vorbind despre o altă carte, cu idei similare, *Îndemnul părintesc*, criticată de revoluționari, arată că lucrarea prezenta libertatea religioasă garantată de turci ortodocșilor din Imperiul Otoman, ca fiind mai benefică sufletește decât erezia acceptată oficial în ultimele zile ale Imperiului Bizantin. Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate...*, p. 431: „Deși lipsită de tact, Îndemnul părintesc, nu era greșit din punct de vedere teologic. Nu era treaba Bisericii să se dedea la activități subversive naționaliste...Îndemnul nu era nejustificat nici din punct de vedere politic. Chiar dacă imperiul turcesc era în decădere, reușise până acum să înfrângă fiecare revoltă împotriva autorității sale."

ei, facem trimitere la un studiu al lui Pascal Kitromilides[27], care prezintă câteva dintre inițiativele luate de Marea Biserică la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel, autorul arată că primejdiile din acea perioadă veneau din partea intensificării propagandei catolice printre greci, înlesnite de ocuparea de către venețieni a Peloponesului (1685–1718) și a Chiosului (1694–1695), în urma războaielor veneto-turce. O altă primejdie pentru patriarhie venea din apariția fenomenului de islamizare a unor regiuni, mai ales Kosovo, după războiul austro-turc din 1737–1739, care a dus la exodul populației sârbe din zonă. Așadar, pentru a contracara aceste tendințe, Marea Biserica ia mai multe măsuri: înființează Academia Atonită și îl numește acolo profesor pe Evghenie Vulgaris[28], pentru a crea un învățământ capabil să facă față noilor provocări. Iar pentru stăvilirea islamizării permite activitatea misionară a Sf. Cosma Etolianul prin Balcani și anulează autocefalia arhiepiscopilor de Ohrida și Peć, pentru a controla mai bine acele regiuni. Deci, aceste măsuri sunt făcute, în opinia lui Kitromilides, pentru apărarea ortodoxiei, pentru a păstra un Commonwealth ortodox, nu din motive politice, de redeșteptare a unui sentiment național (deși nu este de neglijat acest aspect la Cosma Etolianul) sau de elenizare a bisericilor sârbă și bulgară[29].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Biserica din Constantinopol s-a confruntat cu alte probleme, anume pătrunderea ideilor iluministe în lumea greacă și a luat mai multe măsuri pentru a stăvili aceste influențe. Căci, Iluminismul european aducea, într-adevăr, un amalgam de concepte, cu consecințe în plan spiritual, educațional și politic; aducea un spirit exclusiv rațional, de respingere a revelației creștine, a ierarhiei, a autorității politice și religioase, de încredere prea mare în știință, în gândirea umană emancipată, care nu se mai raporta la Dumnezeu: „Prin termenul Iluminism se înțelege laicizarea ideilor și valorilor care proveneau din Europa de nord-vest în veacul care a precedat revoluția franceză. Propagarea treptată a acestor idei în societatea ortodoxă răsăriteană a adus cu sine determinări în sectoarele de bază ale vieții spirituale, sociale și în cele din urmă politice…Filozofia Iluminismului în formularea ei târzie din gândirea veacului al XVIII-lea a exprimat emanciparea spiritului european din încătușarea concepției medievale despre lume… Iluminismul s-a bazat pe speranța izbăvirii gândirii umane de întunericul rătăcirii, al ignoranței și al prejudecăților… Ascensiunea științei contemporane, invo-

27 Pascal Kitromilides, *Initiatives of the Great Church in the mid Eighteenth-Century*, în Idem, *An Orthodox Commonwealth*, 2007, pp. 1-6.

28 După eșecul său de a introduce programul didactic de factură Iluministă în Academiile din Athos și Constantinopol, Vulgaris se refugiază la curtea Ecaterinei II. Vezi Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen*, București, Ed. Omonia, 2005, p. 158.

29 Pascal Kitromilides, *Initiatives of the Great Church…*, p. 6: *The activities in the sectors of education, pastoral care and administration, to which we have reffered, appear to aim at safeguarding the Orthodox community as an integral hole and do not seem to issue from any nationalist motives or from experiences of secular power politics.*

carea raţiunii gnoseologia empirică şi credinţa firească a liber-cugetătorilor au constituit premisele filosofice ale Iluminismului. Caracterul său intelectual a fost determinat de spiritul de contradicţie faţă de toate tipurile de dogmatism, având drept consecinţă ca Iluminismul să nu reprezinte în esenţa sa decât spiritul critic... Respingerea autorităţii, recunoaşterea fundamentului empiric al puterii de cunoaştere a gândirii umane şi invitaţia universală la cunoaştere au avut consecinţe politice clare"[30].

Condamnarea ideilor filozofice iluministe de către Biserica din Constantinopol s-a făcut, aşa cum arăta P. Kitromilides, printr-o serie de enciclice adresate clericilor şi creştinilor, în special a celor din Pelopones, insulele Egee, Creta, Smirna, în care li se recomanda să se ferească de amăgirile occidentale: „Prin aceste măsuri Biserica încerca să oprească consecinţele ideologice ale Iluminismului şi să modereze influenţele Revoluţiei franceze. În acest punct, acţiunile Bisericii Ortodoxe se identificau pentru încă o dată cu interesele Înaltei Porţi"[31]. De asemenea, condamnarea ideilor filozofice, în special ale lui Voltaire şi Rousseau, s-a făcut şi prin editarea a două broşuri: *Dialogurile morţilor* a preotului Polyzois Kontos, publicată la Viena în 1793 şi *Nemernicia aroganţilor,* atribuită lui Kelestinos din Rhodos, dar probabil opera lui Athanasie din Paros, editată la Trieste, în 1793[32].

Tot în acest context, al iniţiativelor luate de Biserică pentru întărirea vieţii creştine, amintim că Olivier Clément considera realizarea *Filocaliei* de către Sf. Nicodim Aghioritul şi Macarie de Corint şi publicarea ei în 1782 la Veneţia, o iniţiativă venită în contextul răspândirii Iluminismului, după scrierea Enciclopediei franceze[33]. Patriarhul Daniel, într-un articol din 2006, pe când era mitropolit al Moldovei, preciza că prin realizarea Filocaliei, raţiunii autosuficiente promovată de Iluminism (care reducea revelaţia la ce se putea înţelege de mintea omenească) i se opunea raţiunea umană, aşa cum era prezentată de părinţii filocalici, ca imagine a Raţiunii divine: „L'attitude des philosophes du siècles des Lumières face à la religion au XVIIIe siècle a été une aversion commune pour la ‹superstition›, considéréé comme totu ce qui n'est pas compréhensible par la raison... À la différence de l'espirit des Lumières, où la raison humaine est auto-suffisante sans communion avec Dieu, la Philocalie nous présente la rasion humaine comme image de la Raison divine et comme chemin vers la com-

30 Paschalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen*, Bucureşti, Ed. Omonia, 2005, pp. 11, 15.

31 Paschalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen...*, p. 234.

32 Paschalis M. Kitromilides, Iluminismul neoelen..., p. 233.

33 Philocalie des Pères Neptiques, introducere Olivier Clément, Paris, vol. I, 1995, p. 8, apud Mitropolit Daniel Ciobotea, „Philosophie des Lumières et lumière de la Philocalie. Raison autosuffisante et raison orante au XVIII e siècle, în *Iluminism şi Isihasm*, Iaşi, Trinitas, 2006, p. 34: „Les maîtres de l'oeuvre de la Philocalie... ont voulu opposer à l'Encyclopédie française des lumières une sorte d'encyclopédie de la lumière incréée."

munion avec Dieu, car l'homme a été créé à l'image de la divine Raison (Logos)"[34].

Revenind la traducerea românească a *Apologiei*, ea s-a făcut tot într-o perioadă când se preconizau revoluții antiotomane, concretizate ulterior în mișcarea Eteriei și a lui Tudor Vladimirescu. Otomanii se temeau de pătrunderea ideilor franceze și în Principate, nu doar în lumea greacă, astfel explicându-se interzicerea circulației cărților cu conținut radical, politic și înlesnirea publicării *Apologiei*. Cu toate acestea, cărțile de factură iluministă circulau în Principate[35]. Însă și aici trebuie să înțelegem că motivul publicării *Apologiei* la Mănăstirea Neamț și la București a fost din partea ierarhilor români, unul de natură religioasă, de combatere a ideilor necreștine.

Observăm, de asemenea, că mediul intelectual și duhovnicesc în care a fost tipărită și tradusă cartea era dominat de personalități ale vremii, recunoscute prin activitatea lor culturală și religioasă, care au fost și canonizate ulterior; căci Athanasie din Paros, Paisie Velicicovschi, Veniamin Costache, Grigorie Dascălul și Grigorie V, sunt recunoscuți în rândul sfinților. Patriarhul Grigorie V a fost spânzurat în ziua de Paști a anului 1821, din ordinul sultanului Mahmud II, după revoluția grecilor din Peloponez, acuzat fiind că nu a împiedicat-o.

Prin urmare, tipărirea cărții atât în mediul religios constantinopolitan cât și în cel românesc a avut un scop clar, anume învățarea creștinilor, ferirea lor de idei rătăcite, care prin negarea dumnezeirii Mântuitorului Hristos, le puneau în pericol, în mod evident, mântuirea. Motivul scrierii și difuzării lor a fost, deci, din partea mediului bisericesc, unul strict religios, însă și Imperiul Otoman considera ideile apusene periculoase, dar, din punct de vedere politic, pentru că ele îndemnau la revoltă. Din acest ultim motiv, cel politic, difuzarea în Țările Române a cărților radicale, cu idei revoluționare, se făcea în mod clandestin, deoarece, până la Războiul de Independență, Principatele Române au rămas state tributare Imperiului Otoman[36]. Însă sultanul permitea statelor tributare menținerea credinței creștine, ceea ce era esențial pentru supraviețuirea sufletească a oamenilor. Și în Imperiul Otoman se asigura libertatea de cult a Bisericii Ortodoxe, deși creștinii nu aveau aceleași privilegii ca musulmanii, acesta fiind unul din motivele pentru care apăreau trecerile la islam, pentru avantaje economice, politice sau juridice.

Ca exemplu de acțiuni clandestine, în spațiul românesc, amintim cazul doctorului Polizu, care a fost arestat în 1799 și căruia i-au fost confiscate hârtiile, pentru că „se îndeletnicea cu traducerea în greceşte a filosofiei lui Kant și a mai multor scrieri franțuzești, care nu pomeneau decât de revoluție și de răsturnarea vechiului sistem politic"[37].

34 Mitropolit Daniel Ciobotea, *Philosophie des Lumières et lumière de la Philocalie. Raison autosuffisante et raison orante au XVIII e siècle*, în *Iluminism și Isihasm*, Iași, Trinitas, 2006, pp. 34-54 (aici pp. 35, 38).

35 Vezi de pildă, Ariadna Camariano-Cioran, *Pătrunderea luminilor Apusului în Țările Române, prin intermediul lucrărilor traduse sau scrise de cărturari epiroți*, în Ariadna Camariano-Cioran, *Relații româno-elene...*, pp. 756-761.

36 Mihai Maxim, *Țările Române și Imperiul Otoman*, în *Istoria Românilor*, vol. VI, București, Ed. Enciclopedică, pp. 589-602 și Mihai Maxim, *Țările Române și Imperiul Otoman (1400–1600)*, în *Istoria românilor*, coord. Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșan, Tudor Teoteoi, vol. IV, București, Ed. Enciclopedică, 2001, p. 540. Față de perioada anterioară, statutul politico-juridic al Țărilor Române în raport cu Imperiul Otoman nu s-a schimbat, statele fiind tot tributare. Dacă, de la 1716 până la 1774, la Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, Țările Române aveau protectorat unic, otoman, din 1774 se adaugă cel rusesc, dobândind deci acum un dublu protectorat, dar fără anularea celui turcesc. Statutul de stat tributar, inclus în așa-numita Casă a Păcii (*Dar al-ahd*), adică a pactului, a unui tratat, prevedea ca, în schimbul plății tributului, acel teritoriu să beneficieze de: autonomie internă, adică de păstrarea instituțiilor, a Bisericii, a domnului creștin, a pământurilor țării, asigurându-i-se neamestecul sultanului în treburile interne; se prevedea, de asemenea, schimbul reciproc de negustori, fugari, prizonieri. Politica sa externă, însă, era dictată de cea a Porții, statul fiind *prieten prietenilor și dușman dușmanilor (dosta dost ve düşmana düşman olub) turcilor.*

37 Paul Cernovodeanu, *Mentalități și solidarități*, în *Istoria Românilor*, vol. VI..., p. 439.

Influența Iluminismului în Țările Române a fost vizibilă mai ales în a doua parte a perioadei fanariote, după 1774, când se simte o laicizare a culturii, receptarea ideilor franceze făcându-se indirect, prin greci și ruși, dar și direct, prin contactele cu Franța[38]. Faptul că tot acum se produce și o modernizare instituțională, vizibilă în viața legislativă, judecătorească, socială și economică, care a fost benefică, a indus o falsă sinonimie între procesul de modernizare și cel de laicizare / secularizare al societății, când, în realitate, ele sunt două fenomene diferite, benefic fiind doar cel de modernizare, nu și cel de laicizare. Totuși, în spațiul românesc, Iluminismul nu a avut un caracter anticlerical, ateu, ca în apus, dar a avut ca rezultat laicizarea culturii, apariția în limba română a unor traduceri din Voltaire, Rousseau, Diderot, d'Alambert. Din acest punct de vedere, al pericolului sufletesc al receptării acestor scrieri de către creștini, trebuie înțeleasă circulara trimisă de patriarhul Grigorie V, în 1798, mitropolitului Moldovei Iacob Stamate, prin care îi îndemna pe creștini să se ferească de amăgirile francezilor[39].

Precizăm, de asemenea, că Biserica nu a respins cărțile laice, nici pe cele cu conținut filozofic[40] ziditor de suflet, ci doar pe acelea care aveau concepții necreștine, chiar atee. În acest sens, ne amintim că la Râmnic, la 1783, s-a retipărit lucrarea *Pilde filosoficești*, realizate, așa cum citim din text, în zilele lui Nicolae Constantin Caragea, cu cheltuiala episcopului Filaret al Râmnicului[41]. Prima ediție data din 1713, prin traducerea din greacă în română a 946 de maxime, după lucrarea lui Antoine Galland, *Les bons mots et les Maximes des Orientaux*, apărută la Paris în 1694[42]. Din ea rezultă că pildele filozoficești, cum erau denumite în titlu, nu implicau ateismul, deci filozofia nu era atee, din contră. Iată câteva dintre sentințe: „Frica lui Dumnezeu iaste la om săvârșirea cea mai mare și netemerea, cea mai mare greșeală; Frica lui Dumnezeu curățește inima; Cine își lasă creștinătatea sa pentru deșertăciunile lumii, nebunește se înșală; Cine supune mintea sa poftelor celor rele, piare; Omul cu cât are minte mai puțintică, cu atât are mai multă trufie"[43].

Faptul că nu erau respinse în bloc toate ideile iluministe, ci doar cele radicale și necreștine, este confirmat și de utilizarea de către episcopul Chesarie

38 Paul Cernovodeanu, *Mentalități și solidarități*, în *Istoria Românilor*, vol. VI..., pp. 435-442.

39 Amintită de consulul rus la Iași, la 9 august 1798. Vezi Paul Cernovodeanu, *Mentalități și solidarități...*, p 441.

40 Nicolae Corneanu, *Sfinții părinți și filozofia antică*, în Idem, *Miscellanea Patristica*, Timișoara, Ed. Amarcord, 2001, p. 31: „Și nu este un paradox a afirma că epoca în care a existat completa armonie între gândirea creștină și filozofie a fost epoca de înflorire a literaturii creștine...Prin urmare, Sfinții Părinți n-au condamnat și n-au eliminat filosofia antică, ci au luat-o în ajutor și au folosit-o atât pentru realizarea unei înțelegeri cu lumea dinaintea lor, cât și pentru fundamentarea unei noi gândiri temeinice și general valabile."

41 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 461.

42 Vezi descrierea ei la *Antim Ivireanul. Opera tipografică*, Policarp Chițulescu (coord), Doru Bădără, Ion Marian Croitoru, Gabriela Dumitrescu, Ioana Feodorov, București, Institutul Cultural Român, 2016, pp. 181-182.

43 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 461, pp. 1-3.

al Râmnicului a unor articole occidentale[44] și chiar a Enciclopediei, operă pentru a cărei achiziționare a făcut unele eforturi. Istoricul Alexandru Duțu, care s-a aplecat asupra culturii române în veacul al XVIII-lea, este de părere că: „Enciclopedia este folosită de Chesarie numai pentru a da o desăvârșită autoritate argumentelor sale privind obiceiurile romane menținute de români"[45], acesta fiind motivul pentru care și citează lucrarea în prefața *Mineiului* pe decembrie, tipărit în 1779. Din acest punct de vedere, al preocupărilor pentru cultura, civilizația și istoria română, Chesarie „duce mai departe preocupările umaniștilor"[46]. Chesarie chiar traduce din Enciclopedie și din alți autori occidentali, ca dovadă că nu elimina tot ceea ce era nou, occidental sau de factură iluministă, însă alegea ceea ce era folositor din curentele la modă în vremea sa.

De asemenea, ca exemplu de nerespingere a filozofiei de către teologie, ne amintim și de pictarea unor filozofi antici (și a unor sibile) în exteriorul unor biserici, cum ar fi Biserica cu Sibile (numită și Biserica cu Sfinți sau a lui Popa Fierea) din București, datând de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În decorul exterior, alcătuit din două registre despărțite de un brâu, se regăsesc pictați 10 filozofi antici, între care Aristotel, Platon, precum și 9 sibile, din antichitatea greco-romană[47]. Și în Moldova, de exemplu la Mănăstirea Sucevița sunt zugrăviți filozofii antici, precum și în Grecia, la Marele Meteor, în exterior, sunt redați filozofi și învățați ai lumii antice, pictați fără aureolă, bineînțeles, dar amintiți totuși, ca o dovadă că filozofia condusese și ea tot spre creștinism, că știința este un dar de la Domnul dar și pentru a face o legătură cu istoria greacă[48].

Deci, nu despre o respingere a filozofiei ca atare este vorba în lucrarea pe care o prezentăm, ci despre înlăturarea acelor idei pierzătoare de suflet, care, despărțind pe om de Dumnezeu, s-au numit, în mod impropriu, *luminate* sau *iubitoare de înțelepciune*, adică filozofice! Așa cum insista în mai multe locuri autorul *Apologiei*, neștiința și citirea cu mândrie a Sfintei Scripturi aduce despărțire de Dumnezeu, pe când învățătura, chiar a celei din afară și citirea cu smerenie și rugăciune a cărților sfinte, aprinde în suflet dragoste de Dumnezeu! Subliniem în acest context că Sf. Atanasie din Paros a creionat și prin această lucrare (dar nu numai) raportul corect dintre filozofia externă (umană, din afară) și filozofia internă, primită ca dar de la Dumnezeu. Sf. Atanasie predase, ca profesor, mai ales la

44 De exemplu, traduce articole scrise de Chevalier de Jaucourt.

45 Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700-1821)*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 150.

46 Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea…*, p. 151.

47 Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Ed. Basilica, 2017, pp. 422-425.

48 Nicolae Corneanu, *Sfinții părinți și filozofia antică…*, p. 23.

„...Patriarhia Ecumenică și ierarhii români ai acelor timpuri, în acel context istoric, având de ales între două situații rele, au ales răul cel mai mic, adică pe cel care nu avea consecințe vătămătoare asupra sufletului. Au respins așadar din filozofia Luminilor ideile atee, deiste și necreștine, care promovau o falsă emancipare a omului."

Școala din Chios, alături de teologie și discipline laice, anume retorică și logică, deci nu excludea învățătura ca atare, ci impropria ei întrebuințare.

Tipărirea cărților de suflet folositoare era și în spațiul românesc, precum și la Constantinopol, doar una din modalitățile prin care ierarhii îi învățau pe credincioșii pe care îi păstoreau, însă nu era singura[49]. Pentru secolele XVIII–XIX, menționăm că alte activități ale clericilor aveau în vedere vizitele canonice (precum cele ale lui Neofit Cretanul, de pildă, din 1746–1747), emiterea de pastorale (precum, de exemplu, ale episcopilor Râmnicului în veacul al XVIII-lea: Climent în 1743, 1747, Filaret, în 1781, 1783–1785), scrisori către protopopi (Filaret al Râmnicului, Neofit Cretanul) sfătuirea domnilor pentru emiterea unor hrisoave, cu caracter de lege, pentru întărirea vieții creștinești în țară (hrisovul lui Mihai Racoviță din 1742, dar la îndemnul lui Neofit Cretanul), poruncile lui Mihai Constantin Suțu către locuitorii din Gorj, date la îndemnul lui Filaret, etc. Toate aceste măsuri se înscriau în încercarea Bisericii de a îmbunătăți viața creștinilor, vizibile în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, sub influența lui Neofit Cretanul, dar și în a doua jumătate a veacului, odată cu apariția curentului de regenerare a vieții religioase adus de Sf. Paisie Velicicovschi, continuat în prima jumătate a secolului al XIX-lea de Sf. Grigorie Dascălul și Veniamin Costache. Ne amintim și că Sf. Paisie Velicicovschi a tradus din greacă în slavonă *Filocalia, iubitoare de frumos / virtute*.

Prin urmare, Biserica, prin ierarhii săi, a vegheat la buna viețuire a creștinilor, nu doar în spațiul românesc dar și în cel aflat sub controlul politic otoman, corectând, prin pastorale, cărți, porunci, fie aspecte de ordin moral, fie influențe care veneau pe cale așa-zis intelectuală, căci și unele și altele aveau ca rezultat pieirea sufletească. Măsurile luate erau, așadar, răspunsuri la abaterile de la calea viețuirii creștinești. Subliniem că, prin rândurile de față, în niciun caz nu considerăm ilegitime aspirațiile spre independența politică a statelor aflate sub jugul dominației otomane sau a altor imperii, în cadrul procesului de făurire a statelor moderne naționale. Dorim însă să arătăm că Patriarhia Ecumenică și ierarhii români ai acelor timpuri, în acel context istoric, având de ales între două situații rele, au ales răul cel mai mic, adică pe cel care nu avea consecințe vătămătoare asupra sufletului. Au respins așadar din filozofia Luminilor ideile atee, deiste și necreștine, care promovau o falsă emancipare a omului prin știință și învățătură, fără a se raporta corect la Dumnezeu, primejduind astfel mântuirea oamenilor. Iar colaborarea cu autoritățile politice otomane care permiteau practicarea creștinismului a

49 Despre receptarea Iluminismului în Țările Române s-a ocupat și Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750–1831*, București, Ed. Academiei RSR, 1972, însă lucrarea, apărând în perioada comunistă, interpretează greșit activitatea Bisericii de a edita lucrări. De exemplu, la p. 80, autorul, neînțelegând lucrarea Bisericii, afirmă eronat că: „Biserica a aruncat vina pentru această situație pe ideile venite din apus și în special pe ateii francezi; pentru a contracara influența acestora, s-au tipărit o seamă de cărți religioase, exprimând punctul de vedere al bisericii, în special în problema raportului dintre om și divinitate, dar, în general, dogmatica a rămas neschimbată, biserica ortodoxă dovedindu-se incapabilă să se adapteze noilor realități."

fost, temporar, preferabilă receptării unor idei amestecate, care dincolo de unele drepturi politice, aduceau și ateismul. Vorbind de toleranță, concept favorizat de scrierile iluministe, să ne amintim, așa cum ne atrăgea atenția Mihai Maxim[50], că politica de reforme a absolutismului luminat al Imperiului Habsburgic, stat creștin, a promovat dărâmarea cu tunul a mănăstirilor ortodoxe din Transilvania, în 1761, prin generalul Adolf Bucow și a întemnițat pe cei ce se opuneau catolicizării. Și acestea se petreceau în secolul Luminilor! Iar necreștinii otomani asigurau, contra unui tribut, deplina libertate de cult a statelor tributare și permiteau, cu unele îngrădiri, viețuirea creștină și în cadrul Imperiului Otoman[51]. În plus, statul otoman era în declin, însă învinsese de multe ori revoltele din lumea greacă, deci revolta, chiar dacă era legitimă pentru că urmărea înlăturarea jugului otoman, implica și o nesiguranță, un risc.

Acestea erau condițiile istorice în care ierarhii din Constantinopol și cei români trebuiau să asigure mântuirea sufletelor păstoriților lor!

Ne oprim în cele ce urmează la textul *Apologiei* și observăm că, din cuvintele autorului reiese că scopul realizării lucrării a fost unul practic, de îndemnare a creștinilor să rămână în Biserică și să păzească învățăturile ei, ferindu-se de ideile contemporane vătămătoare de suflet. Percepea învățarea fraților ca pe o necesitate, ca pe o poruncă dumnezeiască, după îndemnul Sf. Apostol Pavel, citat de autor, care zice: „Mângâiați unul pre altul și zidiți unul pre altul!”[52]. Astfel, autorul arăta că: „Mai apoi de toate, vremea aceasta cere ca fieștecare din noi să aducă ceea ce poate spre păzirea fraților noștri, a hristianilor. Cei ce pot să alcătuiască cărți, alcătuiască fără de preget și de-le spre folosul cel de obște. Iar cei ce nu pot, măcar cu cuvinte proaste[53] sau în Biserică sau deosebi fieștecarele să folosească prea aproapele său, precum și dumnezeiescul apostol poruncește”[54].

Autorul deplânge starea în care au ajuns oamenii vremurilor sale și o aseamănă cu timpurile de început ale creștinismului, când arienii și alți

50 Mihai Maxim, *Țările Române și Imperiul Otoman (1400–1600)*, în *Istoria românilor...*, vol. IV, p. 541.

51 Statele tributare își păstrau deplina libertate de cult, domnia creștină și era interzisă construirea de moschei în acel spațiu. În Imperiul Otoman, deși era permis creștinismul, existau unele îngrădiri, de pildă nu se puteau ridica bisericile înalte, pentru a nu depăși nivelul moscheilor, nu se puteau trage clopotele, iar criticarea islamului în public era pedepsită. Creștinii nu aveau aceleași drepturi economice, politice și judecătorești ca musulmanii.

52 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 142. Thes. 5, 11.

53 cu sensul de simple.

54 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 142.

eretici se ridicau contra Bisericii. Se arată apoi la care pericol se face referire și anume la învățăturile filozofilor, care zic că: „sufletele sunt muritoare și cugetă cele materialnice”[55]; că „Stăpânul nostru Hristos nu iaste Dumnezeu și cum că Evanghelia iaste plăzmuire”[56], iar dintre aceștia este enumerat mai întâi „Volter, cel prea fără de Dumnezeu”[57]. Se face referire și la cei care propovăduiesc slobozenia, adică ideile revoluționare, dar se arată că nici aceia nu sunt slobozi cu adevărat, căci, prin viața lor cea rea, se fac robi ai păcatului. Degeaba se mândresc, continuă autorul, că sunt luminați și filozofi, căci faptele lor arată contrariul: „Cei luminați. De unde luminați? Din filozofie. Precum ei lăudându-se se trufesc... când partea sufletului... nu se luminează și nu se împuternicează de sus, adecă de la lumina Evangheliei, toată lumina omenească se află întuneric și deșartă”[58]. Autorul precizează că atâta vreme cât, în numele slobozeniei, oamenii s-au lepădat de Dumnezeu și trăiesc potrivnic Evangheliei, slobozenia lor este mincinoasă, este de fapt slobozenie a lutului, a materiei trupului: Îl leapădă și pre El și pre Dumnezeieștile Lui Evanghelii și pre toată Sfânta Scriptură, vărsând atâta hule înfricoșate și aducătoare de moarte[59]. Însă, autorul amintește oamenilor că „Iisus Hristos... ieri și astăzi acestași și în veci. Adică Hristos iaste Dumnezeu adevărat și Cuvântul Lui iaste adevăr veșnic”[60]. Omul slobod cu adevărat este acela, arată autorul, care nu este robit de patimi.

„Autorul deplânge starea în care au ajuns oamenii vremurilor sale și o aseamănă cu timpurile de început ale creștinismului, când arienii și alți eretici se ridicau contra Bisericii.”

Autorul arată că primejdia filosofiei necreștine a acelui veac fusese semnalată și combătută și în Apusul Europei de diferiți învățați, care luaseră atitudine contra ateismului. Astfel, este citat „Antonie Neapoliteanul, cela ce se numește Genuvez[61], care măcar deși cu dogma iaste apusean, dar însă iaste și prea înțelept la învățăturile cele de afară”[62] și care a vădit pe ereticii antici și pe cei noi, ai vremii sale. În răsăritul Europei, dintre cei amintiți de Antonie, este mai cunoscut Voltaire, așa cum arată autorul *Apologiei*, luând în sprijin un alt autor occidental, francez, anume Climent, care-l combătuse, la rândul lui, pe filozoful deist.

Se precizează apoi care este raportul corect între filozofie și teologie și anume acela că filozofia este roabă a teologiei, pentru că este o învățătu-

55 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 159.

56 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 165.

57 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 159.

58 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, pp. 26-27.

59 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 42.

60 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 44.

61 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 110.

62 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 110.

ră omenească, care trebuie să se supună celei dumnezeiești, pogorâte de sus. Atâta vreme cât stă în marginile ei, filozofia nu este dăunătoare, dar când încearcă să surpe pe cele date de Dumnezeu, ea trebuie alungată, ca fiind vătămătoare: „Înțelepciunea cea omenească zic, care și înțelepciune de afară se numește și filozofie... se zice de dumnezeieștii Părinți, roabă. Dar a cui roabă? A înțelepciunii celei de sus, a celei dumnezeiești... o roabă când cunoaște măsurile ei... iaste lăudată... când împotrivă va uita ceea ce iaste... se izgonește!”[63].

Autorul laudă pe unii sfinți care, deși au studiat și filozofia, au supus cunoștințele laice celor dumnezeiești. Sunt menționați în acest context Sfinții Dionisie Areopagitul, Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigorie de Nazianz, Iustin Martirul și Filozoful, Chiril al Alexandriei, care „prea desăvârșiți au fost și la înțelepciunea cea din afară și îndestulați de științe, dar nu s-au semețit ei împotriva Scripturii, nici s-au obrăznicit să surpe proroci, să lepede părți oarecare ale Scripturii”[64]. Greșeala filozofilor de care trebuie să ne ferim era, așa cum arăta autorul, că îngâmfându-se cu științele, au încercat „să judece pre cele mai presus de fire cu cele firești”[65]. Prin urmare, autorul ruga cu insistență pe contemporanii săi să nu asculte pe filozofi, pe acei filozofi care s-au lepădat de Dumnezeu, căci „ale dascălilor celor răi, rele sunt învățăturile!”[66].

„Autorul nu este împotriva învățăturii, nici a științelor în sine, ci împotriva înțelegerii greșite a acestora, a încrederii în mintea omenească, dublată de mândria dobândirii unor cunoștințe.”

Autorul nu este împotriva învățăturii, nici a științelor în sine, ci împotriva înțelegerii greșite a acestora, a încrederii în mintea omenească, dublată de mândria dobândirii unor cunoștințe. Sub acest aspect ne explicăm respingerea manifestată față de dascălii apuseni, care se numeau filozofi și volteriști mai mult decât creștini, punând mai presus decât luminarea dumnezeiască, acea luminare ce vine prin învățătură. Din critica făcută filozofilor contemporani, prezentată în paralel cu elogiul adus acelor sfinți din antichitate, care, deși studiaseră filozofia, nu prețuiseră mai mult cunoștințele decât luminarea ce vine prin credință, reiese clar că autorul *Apologiei* nu era împotriva lumii apusene, nici a învățăturii. El critica însă greșeala filozofilor contemporani, care puseseră mintea omenească mai presus decât credința: „Iar dacă cineva, pentru că au trecut stihiile lui Euclid și s-au învățat celelalte ale matematicii, care toate, îngâmfare și fum, iar nu folos adevărat pricinuiesc în mintea celor deșerți de socoteală, dacă cineva... îngâmfându-se va voi să dea canoane și cerului... să surpe

63 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 115.

64 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 117.

65 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 117.

66 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 143.

pe cele mai presus de fire cu cele firești, acest fel de înțelepciune nu iaste înțelepciune, ci mai vârtos nesocoteală și neînțelegere și nebunie”[67]. Într-un alt pasaj se subliniază că, dacă mintea nu va fi luminată de Dumnezeu, nu va înțelege nici știința în mod corect. Se critica deci programa de învățământ, care punea accent pe științe, iar nu pe teologie, de unde vine adevărata luminare a minții: „Alta nu văz, alta nu aud... fără numai număr de socoteală, linii, schimi, coni, cilindrii, piramide... iar cuvânt al lui Dumnezeu sau gândire, nicăieri!”[68]

Autorul arată cu mâhnire că respingerea minunilor și a credinței creștine, sub pretextul gândirii filozofice exclusiv raționaliste, este, de fapt, o înșelare, credința implicând și minunile: „Cu adevărat și aceasta iaste o meșteșugire a diavolului. Că la acelea ce nu le dau nici un folos sufletesc, ci poate și vătămare, deschid toate urechile sufletului, la cele dumnezeiești și la povestirile minunilor, împotrivă, închid toată intrarea, neavând nici un ipolipsis de vrednicie de credință către cei ce scriu sau povestesc pentru dânsele. Pentru aceasta, să luăm aminte noi, fraților hristiani. Ascultați și vă învățați, cei ce vă temeți de Dumnezeu, că de vom tăgădui estimea și lucrarea minunilor, nici credință nicidecum nu se alcătuiește!”[69]. Se face referire aici la greșeala iluminiștilor, răspândită prin operele lor scrise, de a respinge revelația și minunile, ca fiind doar superstiții. Ne amintim că, prin respingerea revelației, se ajunsese până acolo încât se înlocuise credința creștină cu rațiunea umană autonomă: „Dans l'esprit des Lumières, la foi en Dieu a été remplacée par la foi dans la raison humaine autonome à tel point qu'en 1794 Robespierre a institué le culte de la Raison à la place du culte chrétien... ils ont réduit la religion à la superstition et ont remplacé la foi chrétienne par la raison humaine considérée la mesure complète et exclusive de la connaissance”[70].

Autorul *Apologiei* merge mai departe, explicând care a fost cauza lepădării lor de Dumnezeu. Nu doar semeția, mândria de a se încrede în rațiunea lor și de a judeca pe cele mai presus de mintea lor și neînțelese de ei, ci și modul lor de viață. Astfel, dacă din tinerețe se punea accent în Academiile Europei Apusene pe predarea seacă a științelor, a matematicii, a gramaticii, a filozofiei, dar nu și a teologiei, acestea făceau ca în mintea celor deșerți de socoteală[71], adică, a celor fără discernământ, să se nască mândria și din ea, lepădarea de Mântuitorul Hristos. Iar socoteală, adică discernământ nu puteau avea, pentru că trăiau și o viață păcătoasă, ne-

67 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 141.

68 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 157.

69 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, pp. 67-68.

70 Mitropolit Daniel Ciobotea, *Philosophie des Lumières et lumière de la Philocalie...*, p. 37.

71 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 119.

ținând posturile, nici măcar Postul Mare și ducând o viață desfrânată. Așadar, patimile, de care nu doreau să se vindece aceștia erau adevăratul motiv al lepădării lor de Hristos, iar nu luminarea pe care o susțineau ei. Căci, continuă autorul, dacă ar fi citit cu smerenie și în viață curată Scriptura, s-ar fi aprins în ei văpăi de dragoste față de Domnul. Ei nu cunosc Scriptura, căci ea „fiind lumină cerească, nu luminează așa prost pe fiștecarele, ci numai pe aceia carii roagă cu smerenie pre Părintele Luminilor să deschiză, cu dumnezeiescul Lui dar, ochii sufletului lor, ca să vază și să înțeleagă”[72].

Cu mâhnire autorul arată că patima aduce întunecarea minții, gonind din suflet frica de Dumnezeu: „Deci cum să nu ajungă la lepădarea de Dumnezeu, când dintru început și se învață fără de Dumnezeu și după aceea trăiesc fără de frica lui Dumnezeu?”[73]. Prin urmare, autorul reamintește câte binefaceri a făcut Hristos oamenilor, care au culminat cu mântuirea lor și conchide că oamenii nu au nici un motiv real, intelectual, filozofic de a se depărta de Domnul. Singurul motiv, dar ascuns, este patima, că preferă să trăiască păcătos, de aceea autorul repeta foarte des: „Aceștia au...alt dumnezeu. Carele? Pe pântecele lor!... Al cărora dumnezeu iaste pântecele”[74]. Autorul amintește că există credințe care se lățesc și cresc, însă „nu din adevărul dogmelor (pentru că sunt însăși păgânătăți și rătăciri), ci pentru că deschid cale la voile omenești, adecă la poftele trupului. Atâta iaste firea sau, să zic mai bine, întrebuințarea cea rea a firii, potrivnică petrecerii evanghelicești”[75].

De aceea autorul roagă insistent pe creștini să fugă de acești filozofi, de întâlnirile cu ei, deși ei vin „cu chip și cu prefacere de frați și de prieteni”[76], dar trăiesc o viață rea. Se recomanda credincioșilor să asculte nu pe filozofii care duc o viață păcătoasă și nu vor să se îndrepte, ci să asculte pe cei ce petrec în viață curată, pe nevoitori, pe sfinți, pe purtătorii de Duh, să citească Evanghelia cu smerenie, precum și viețile primilor creștini, de unde găsesc mult folos sufletesc. Autorul subliniază că, deși filozofii și dascălii din apus erau cunoscători ai științelor lumești, iar levantinii, cei mai mulți dintre ei, erau oameni neînvățați, totuși, și la unii și la alții, nu vreo înaltă știință i-a făcut să se despartă de Hristos, ci patima, adevăratul motiv al tuturor celor care se răzvrătesc împotriva Scripturii! Și se arăta că cei care scriau contra Scripturii duceau, într-adevăr, o viață imorală și refuzau să se îndrepte, preferând îndreptățirea păcatului, prin alungarea Evangheliei!

72 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 155.

73 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 158.

74 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 164.

75 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 82.

76 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, p. 82.

Se recomanda credincioşilor să trăiască o autentică viaţă creştină, ca să nu dea pricină de sminteală celor amăgiţi de filozofie, ca aceia, privindu-i pe creştini, să vină la pocăinţă. Autorul insista asupra propovăduirii credinţei prin cuvânt, dar şi prin faptă, printr-o viaţă curată, asemenea credincioşilor din primele veacuri: „Deci acest fel de viaţă văzând neamurile la hristianii cei de atuncea... o socotea ca pre minune. Drept aceea şi de nevoie mărturisea că cu adevărat Dumnezeul aceştii nouă credinţe, iaste Dumnezeu adevărat... Pentru aceasta şi ca un dumnezeiesc magnit trăgea şi pre cei cu totul necredincioşi şi pre cei rău credincioşi eretici la preasfânta credinţă a lui Hristos... Dar însă aceasta nu iaste cu îndoială cum că, când ne vor vedea pre noi, că trăim şi noi, cei ce ne fălim că ţinem credinţa cea preasfântă, asemenea cu ei necredincioşi, adică cu lăcomii, cu zavistii, cu vrăjmăşii, cu curvii, cu prea curvii, cu nesaţiu pântecelui... nu iaste, zic, cu îndoială cum că ne râd pre noi şi zic că noi adeverim cu lucrurile noastre acelea[77] ce ei propovăduiesc cu cuvântul, adică cum că Hristos nu iaste Dumnezeu adevărat şi nici judecată iaste, nici răsplătire! Căci urmează să zică aşa, că dacă voi aţi fi cugetat cu adevărat acelea care cu gura le mărturisiţi, negreşit n-aţi fi vieţuit aşa, precum acum vieţuiţi! Şi aşa iau necredincioşii pricini de la viaţa noastră cea rea, să zică multe bârféle şi hule împotriva Sfintei Evanghelii şi a lui Iisus Hristos şi se împlineşte cu adevărat graiul proorocului Isaiei ce zice: Pentru voi se huleşte Numele Mieu întru neamuri (Isaia LII, 5). Şi iarăşi, dimpotrivă, când ne vor vedea că vieţuim dupre urmarea celor adevăraţi hristiani şi năravurile[78] noastre sunt neprihănite şi lăudate... măcar se vor astupa gurile lor cele deschise şi se vor face mute, neavând ce să prihănească. Deci, o fraţilor hristiani, să ne sârguim toţi să vieţuim dupre râduiala credinţei celei creştineşti”[79].

Se vede, deci, că lucrarea nu îndeamnă la ură, la o respingere a oamenilor, ci la dragostea fraţilor înşelaţi şi la pocăinţă, pentru mântuirea sufletelor, care nu este posibilă decât prin Mântuitorul Hristos, pe care cartea l-a mărturisit Dumnezeu Adevărat.

ANEXĂ

Apologia[80],

Adecă cuvânt sau răspuns împotriva socotélii celor fără de Dumnezeu şi dovedire a celui întru sfinţi părintelui nostru Ioan Hrisostomul, împotriva[81] iudeilor şi a elinilor, iar acum şi a volteriştilor, cum că Domnul nostru Iisus Hristos iaste Dumnezeu adevărat, care acum întîiu aicea s-au

77 *acéia* în text.

78 cu sensul de purtările, obiceiurile.

79 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030, pp. 153-155.

80 BAR, Manuscrise-Carte Rară, CRV 1030.

81 împrotiva în text.

dat în tipar, în zilele preaînălțatului nostru domn Alexandru Nicolae Suțu voievod, cu blagoslovenia preasfințitului și de Dumnezeu alesului arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia Kiriu Kir Dionisie. Iar cu cheltuiala a dumnealor Răducanul Clenceanul, biv vel stolnic și Dimitrache Topliceanul, biv vel sluger. În cea de nou făcută tipografie în București, la anul 1819, iunie. De monahul Isaia, tipograf din Mănăstirea Neamțului.

Către dreptcredinciosul cetitor,

În anul 1816, s-au tipărit în Moldavia, la Sfânta Monastire Neamțul această cărticică ce să numește Apologia, tălmăcită din limba grecească de cel întru fericită pomenire Gherontie monahul, care iaste doveditoare cum că Domnul nostru Iisus Hristos iaste adevărat Dumnezeu, împotriva volteriștilor, păgânilor, adecă celor fără de Dumnezeu ai veacului acestuia. Dar fiindcă s-au tipărit puține, numai pentru cei de acolo, acum, prin îndemnarea preasfințitului episcop al Sfintei Episcopii <a> Argeșului, Kiriu Iosif, o am tipărit și noi aicea. Lângă care s-au adaos de preasfinția sa și alt cuvânt al Sfântului Ioan Gură de Aur, tot pentru aceasta[82] pricină cuprinzător[83] și de același tălmăcitor[84] în limba noastră tălmăcit, ca să fie și acesta spre slava Numelui Domnului și spre astuparea gurilor celor neînfrânate, întâi adecă ale iudeilor, după aceea și ale celor fără de Dumnezeu. Pre a cărora nebunie văzându-o Prorocul David zicea: Zis-au cel nebun întru inima sa, nu iaste Dumnezeu! Și deci, de cât folos acéstea amândouă și Apologia adecă și Cuvântul vor fi pricinuitoare, noi nu zicem nimic, dar cei ce vor ceti, suntem încredințați că vor cunoaște și cunoscând, pre Dumnezeu vor proslăvi că au binevoit și acum aicea de s-au tipărit, spre Slava Sa și folosul fraților noștri hristiani.

Eforii tipografiei.

p. 8 – Dar însă, văzând lățimea răutății și cum că mergând înainte și către noi vine, iar mai vârtos, demult în cetățile cele mari ale noastre au și ajuns și fără de frică petrece, de râvnă dumnezeiască pornindu-mă ca să pricinuiesc oarecare folos la frații miei hristiani, am alcătuit această cărticică mică împotriva celor fără de Dumnezeu, ca o doftorie oarecare mai-nainte păzitoare la cei ce încă, cu mila lui Dumnezeu, nu au băut veninul voltericesc. Și fiindcă către hristiani și cu hristiani îmi iaste mie cuvântul (că pentru cei răzvrătiți cu nedumnezeirea tot cuvântul iaste deșert) arătat iaste că pot[85] să fac și dovezile mele de la Sfintele Scripturi și de la céle vrédnice de credință socotéle și învățături ale purtătorilor de Dumnezeu dascăli ai Bisericii, pre care, ca niște hristiani, le primiți.

p. 115 – Înțelepciunea cea omenească (către voi, o, blagocestivi[86] cetitori ai miei întorc cuvântul), înțelepciunea cea omenească zic, care și înțelepciune de afară se numește și filosofie mai vârtos cu nume mai de obște, să zice de dumnezeiești Părinți, roabă. Dar a cui roabă? A înțelepciunii celei de sus, a celei dumnezeiești, aceea ce din descoperire se pogoară la oameni, care cu adevărat și iaste și se numește doamnă și stăpână. Acum, o roabă când cunoaște măsurile ei și se smerește la voile doamnei sale și fără de cârtire face slujbele cele ce i se cuvin ei, ca unei slujnice, atunci cu adevărat roaba aceea și iaste lăudată, ca ceea ce se află cu bună cunoștință și iaste iubită ca o bună slujnică. Iar când, împotrivă, va uita ceea ce iaste și va trece preste rânduiala stăpânei sale și se va trufi asupra doamnei sale și va răspunde împotriva poruncilor ei, atunci adevărat, cu toată dreptatea se necinstește, se bate și mai apoi de toate și desăvârșit se izgonește, precum Agar cea varvară, care s-au trufit împotriva Sarei, doamnei sale (Fac. XVI, 7). Acum acest fel de asemănare se privește și la înțelepciunea cea omenească către cea dumnezeiască, care iaste stăpână.

Fără de îndoială, când filosofia se supune la cea dumnezeiască înțelepciune, care iaste Dumnezeiasca Scriptură, și slujește la poruncile ei și la trebuințele ei, se află folositoare. Atunci cu adevărat și se laudă și iaste iubită și se cinstește ca o bună și cu bună cunoștință slujnică. Vei să o vezi, așa cu bună smerenie slujind și mult folos pricinuind la doamna ei, theologia? Vezi-o la un Dionisie Areopagitul, la un Climent Stromatevs, la un Vasile Capadocianul. Vezi-o la un Grigorie

82 *acastași.*

83 *cuprinzătoriu.*

84 *tălmăcitoriu.*

85 *pociu.*

86 Blagocestiv-pios, evlavios. Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești*, București, Ed. Saeculum, 2013, p. 177.

Naziazineanul, la un Ioan Gură de Aur, la un Theodorit al Cirului. Vezi-o la un Chiril al Alexandriei, la un Iustin Filosoful și Mucenicul, la un Augustin al Ipponului, la un Ambrozie al Mediolanului, vezi-o la soboare[87] și la luptele cele împotriva ereticilor. Toți acești dumnezeiești dascăli și afară de aceștia alții nenumărați, prea desăvârșiți[88] au fost și la înțelepciunea cea de afară și îndestulați de științe, dar nu s-au semețit ei împotriva Scripturii, nici s-au obrăznicit să surpe prooroci, să lepede părți oarecare ale Scripturii, ca <și> cum nu ar fi adevărate. N-au ajuns la atâta trufie și ieșire din minte cât să drămuiască cu cele proaste și fricoase socotélele lor pre cuvintele cele dumnezeiești și apoi să le prihănească și să le semuiască de mincinoase și neîntemeiate. Să nu fie aceasta!

Aceia își înfrâna îndrăzneala și semeția înțelepciunii celei de afară. Își supunea cuvântul lor la Făcătorul și Dătătorul Cuvântului. Și asemenea cu David, grăia către Dumnezeu la cele nedomerite și cu anevoie de înțeles: Dobitoc m-am făcut la Tine (Psalm 72, 22). Pentru aceasta, se și laudă și se fericesc de toți și mai întâi de toți de însuși Stăpânul tuturor, Carele li s-au și făgăduit să le facă vrednice răsplătirile, când se va întoarce, adecă la a Doua Venire a Sa, pentru această adăogită cheltuială ce au făcut în Bisérică, de la înțelepciunea cea de afară, lângă cei doi dinari ce i-au dat El, pre carii îi înțelegem cu adevărat cum că sunt cele două Sfinte Scripturi ale Lui, cea Veche și cea Nouă. Și orice vei mai cheltui, Eu când mă voi întoarce îți voi da ție (Luca, X, 35).

Și întru acest chip se laudă slujnica, ceea ce iaste filosofia, când adecă va petrece întru hotarele ei, precum am văzut mai sus. Iar dacă cineva, pentru că au trecut stihiile lui Euclid și s-au învățat celelalte ale mathematicii, care toate, îngâmfare și fum, iar nu folos adevărat pricinuiesc în mintea celor deșerți de socoteală, dacă cineva zic, de acestea și de unele ca acestea îngâmfându-se, va voi să dea canoane și cerului și să judece pre cele mai presus de fire cu cele firești, iar mai potrivit să zic, să surpre pre cele mai presus de fire, cu cele firești, acest fel de înțelepciune nu iaste înțelepciune ci, mai vârtos, nesocoteală și neînțelegere și nebunie, decât toată nebunia mai rea și mai vătămătoare.

Mintea omenească s-au învățat să înțeleagă, să judece și să socotească de la începuturi și pricini, pre care însăși ea mintea le-au aflat și le-au cunoscut, dar nu și să judece și să cerce și pre cele ce sunt mai înalte și afară de socotélele sale!

p. 142 – Să știți cu adevărat și să fiți încredințați cum că toți dascălii Academiilor din Europa sunt fără de Dumnezeu. Și atâta sunt fără de Dumnezeu precum ne-au adeverit om vrednic de credință, cât și de mare rușine o au ei să se arate că sunt hristiani. Ci ce? Filosofi! Aceasta iaste fala lor și slava lor. Deci, păziți-vă de cei ce vin de acolo cu chip și cu prefacere de frați și de prieteni, pentru că se întâmplă de sunt toate împotrivă. Ale dascălilor celor răi, rele sunt învățăturile!

Mai apoi de toate, vremea aceasta cere ca fieștecarele din noi să aducă ceea ce poate spre păzirea fraților noștri, a hristianilor. Cei ce pot să alcătuiască cărți, alcătuiască fără de preget și de-le spre folosul cel de obște. Iar cei ce nu pot, măcar cu cuvinte proaste[89] sau în Biserică sau deosebi fieștecarele să folosească pre aproapele său, precum și dumnezeiescul apostol poruncește zicând: Mângâiați unul pre altul și ziditi unul prea altul (Thes. V, 11).

p. 155 – Deci, o, fraților hristiani, să ne sârguim toți să viețuim dupre rânduiala credinței celei creștinești. De voim să fim adevărați hristiani (precum și se cuvine netrecut să voim), se cuvine să ne adâncăm întru înțelegerea și cunoștința Sfintei Evanghelii.

O, cât de sfântă, o, cât de cinstită, o, cât de cerească și mângâietoare iaste! O, hristianilor, cartea aceasta întru care noi credem și care iaste începătura și temelia credinței noastre! O cunosc aceia carii nu o cetesc ca pre o hârtie de obște, ci o cetesc cu toată luarea aminte și cu evlavie. Aceia o cunosc, pentru că fiind lumină cerească, nu luminează așa prost pre fieștecarele, ci numai pre aceia carii roagă cu smerenie pre Părintele Luminilor să deschiză cu dumnezeiescul Lui dar, ochii sufletului lor, ca să vază și să înțeleagă buna cuviința și frumusețea ei! Și aicea zic cu adeverire a ceea ce am cetit la un dascăl vechi, că cu neputință iaste, unul ce va ceti întru acest fel[90] Sfânta Evanghelie, adică fără de patimă, cu evlavie și cu înțelegere, cu neputință iaste zice acela, să nu se aprinză într-însul văpăi de dragoste către Iisus Hristos. Asemenea se cuvine, dupre îndemnarea celui mai de sus dascăl, să cetim cu

87 *soboară*.

88 *desăvârșit*.

89 cu sensul de simple.

90 *feliu*.

osârdie și viața și petrecerea hristianilor celor vechi. Pentru că acolo înlăuntru aflăm cu lucru, săvârșirea Evangheliei și împreună cu acestea, o, fraților, să nu ne depărtăm de la cetirea Sfinților Părinți și a Dascălilor Bisericii, pentru că aceia aprind sufletul nostru către cetirea dumnezeieștilor Scripturi. Știu să zic cu adeverire că mulți cărturari din îndelungată obișnuință ce fac la cetirea cărților celor elinești și mai vârtos la cel vrednic de scuipit și puturosul Luchian, pre urmă se îngrețoșează să apuce în mâinile lor Carte bisericească.

Și întru adevăr, cu lucru am văzut cum că aceasta au stătut la mulți pricină a răcelii celei de moarte către cele dumnezeiești, și mai pre urmă și a pierzării celei desăvârșite, adecă pricină a lepădării de Dumnezeu. Că și înțelepții Europei, de vom cerceta cu deadinsul, de aicea fac începătură a lepădării de Dumnezeu! Din cea dintâi începere a învățăturii lor, care iaste gramatica, până la cel de pre urmă sfârșit, al filosofiei, gândire și cugetare de Dumnezeu sau cuvânt, nicăieri nu se face, nici se aude. Alta nu văz, alta nu aud, nici alt nu iaste în mintea lor, fără numai număr de socoteală, linii, schimi[91], coni, cilindrii, piramide, ochianuri, planete, trupuri, părți, materie, fire, iar cuvânt al lui Dumnezeu sau gândire, nicăieri! Apoi ce urmează? De-abia schimbă vârsta și încep pre cea tinerească și îndată intră în școala puturoasei Afroditei, adecă a curvăsăriei.

Patimă, care singură aceasta iaste de ajuns să pricinuiască toată întunecarea în minte și să gonească din suflet deodată frica lui Dumnezeu. Deci cum să nu ajungă la lepădare de Dumnezeu, când dintru început și se învață fără de Dumnezeu și după aceea trăiesc fără de frica lui Dumnezeu? Pentru aceasta, dar, o, fraților, eu sfătuiesc și îndemn mai vârtos pre tinerii noștri cărturari să se obișnuiască la cetirea dumnezeieștilor Scripturi cu socotéle blagocestive, asemenea și la cetirea dumnezeieștilor Părinți. Pentru că aceștia sunt aceia pentru carii ne poruncește Moise să-i întrebăm la nedomeririle noastre, ca să nu îndrăznim să grăim împotrivă cu defăimare sau mai vârtos a zice, cu păgânătate la acelea care nu înțelegem, precum fac cei fără de Dumnezeu critici.

Și mai apoi de toate, eu, smeritul și nevrednicul, sfătuiesc și îndemn pre toți și pre cei mici și pre cei mari și pre cei tineri și pre cei bătrâni și pre bărbați și pre muieri și pre mireni și pre monahi și pre cei de rând și pre preoți și pre toți deopotrivă, vă sfătuiesc și vă rog, pentru Domnul, să fugiți ca de fața focului de întâlnirile și împreună petrecerile cu cei hulitori, să vă astupați cu întărită urâciune și întoarcere auzurile voastre despre hulele céle fără de Dumnezeu, care borăsc câinii din gurile lor céle spurcate.

Nu ascultați pre filosofi, iar mai vârtos a zice pre filozofi (adecă pre iubitorii de întunéric), ci pre dumnezeieștii apostoli! Nu pre cei cu rea viață și prăpădiți, ci pre cei ce petrec întru curățenie, pre cei nevoitori, pre cei sfinți! Nu pre cei neînvățați la cele dumnezeiești, ci pre cei de Dumnezeu înțelepțiți și purtători de Duh! Nu pre cei ce zic că sufletele sunt muritoare și cugetă cele materialnice, ci pre propovăduitorii nemuririi și cugetătorii de cele cerești! Nu pre Volter, cel prea fără de Dumnezeu și prea puturos, ci pre Iisus, Carele iaste Dumnezeu și om, de a căruia dumnezeire v-ați adeverit și de la proroci și de la minuni și din prorocia gurii Lui celei dumnezeiești și de la cea preaslăvită întindere a propovăduirii Lui și de la alte multe nesurpate dovezi.

Dar vai, o, hristiani, unde au ajuns cuvântul Mieu? Au ajuns întru atâta, cât să fac și asemănare[92] câinelui aceluia (nu știu cum întru alt chip dupre vrednicie să numesc pre cela ce s-au turbat împotriva dumnezeieștii mărimi ai lui Iisus) asemănare zic câinelui aceluia, cu Fiul lui Dumnezeu, Domnul cel Prealăudat și Preaproslăvit. Vai! Vai de neauzită răzvrătire! Moise precum am văzut mai sus, cerea de la evreul său atâta credință și atâta dragoste către Dumnezeu, cât și minune mare de ai fi văzut, zice, să te păzești să nu asculți

Apoi tu, o, hristiane, carele ești atâta de îmbogățit și de luminat, numai dintru o șuierătură de șarpe, fără de a vedea vreo minune, mare sau mică, îndată te pornești, îndată te robești, îndată fugi și de Bisérică și de duhovnici și de Taine. Și îndată, mai apoi de toate, te lepezi de Hristosul tău, de Mântuitorul tău. În loc să zici și tu cu dumnezeiescul Pavel: Tare crez eu, că nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici începătoriile, nici puterile, nici cele ce sunt acum, nici cele viitoare, nici înălțimea, nici adâncul, nici orice altă zidire nu va

91 cu sensul de scheme.

92 cu sensul de comparație.

putea să ne despartă[93] pre noi de dragostea lui Dumnezeu, care iaste în Hristos Iisus, Domnul nostru (Rom., VIII, 38, 39).

Dar vai! Aceștia nu numai nu voiesc să zică acestea și cele asemenea, ci le iaste și greață, socotesc eu, când aud ei acestea. Mai vârtos și mai mult se trufesc că sunt volteriști, iar nu hristiani! O, Doamne! O, Iisuse al meu, prea dulce și prea iubitorule de oameni. De unde atâta răzvrătire la oamenii aceștia? De unde atâta nemulțumire către Tine, Dumnezeul lor? Ziditorul lor! Mântuitorul lor! Tu, Dumnezeu fiind, plin de slavă și de nimic lipsit, Te-ai făcut om și Te-ai născut prunc înlăuntru într-o peșteră prea sărăcească, pentru dânșii. Ai trăit pre pământ cu cea de pre urmă sărăcie, pentru dânșii. Ai petrecut cu toată sfințenia, ai adunat ucenici, ai dat Taine cerești, pentru dânșii. Ai murit, mai apoi de toate, și Ți-ai vărsat tot Sângele Tău cel Preasfânt, pentru dânșii, ca să-i înnoiești, adecă ca să-i izbăvești de tirania satanei și le-ai gătit Împărăție cerească, slavă nevestejită, viață veșnică și apoi, pre un Făcător de bine și Mântuitor atât de mare îl defaimă, se leapădă de El și se întorc. Oare nu cumva au aflat alt Dumnezeu mai bun? Și pre Carele? Că afară de Tine nu iaste altul: Eu Dumnezeu întâi, Eu și după acestea și afară de Mine nu iaste alt Dumnezeu! (Isaia, XLIV, 6). Adevărat, Doamne, așa o zici Tu cu gura prorocului Isaiei și așa iaste și așa o cere tot cuvântul!

Dar însă aceștia nu vor să Te știe. Aceștia au, cât pentru dânșii, alt dumnezeu! Carele? Pre pântecele lor! Așa, cu adevărat, a acestora ce se zic oameni, care nicio pricină cuvioasă nu au ca să se lepede de Tine, pântecele lor le iaste dumnezeul lor! Și aceasta nu o zic eu, ci Pavel apostolul Tău ne-au arătat tot adevărul, că aceștia alt dumnezeu nu vor să știe, fără numai pre pântecele lor. Nici întru alt lucru bun și cinstit nu vor să se slăvească și să se trufească, fără numai întru cele spurcate și necurate lucrurile lor. Al cărora dumnezeu iaste pântecele și slava lor întru rușinea lor (Filip., III, 19). Iată cea prea adevărată pricină a lepădării lor de Dumnezeu: pântecele!

Măcar de ai și sărăcit Tu, Fiule al lui Dumnezeu, pentru ca să-i îmbogățești pre ei! Măcar de Te-ai și smerit Tu, cel Preaînalt, pentru ca să-i înalți pre ei! Măcar de Te-ai și legat, Cel din fire slobod, pentru ca să- i dezlegi pre ei din legăturile cele veșnice ale morții și ale iadului! Măcar de Te-ai și defăimat și Te-ai necinstit, Tu, Dumnezeul Slavei, pentru ca să-i slăvești pre ei, carii era osândiți! Măcar de ai și murit, mai apoi de toate, osândit și pironit pre o cruce, pentru ca să le dăruiești viața veșnică, aceștia, cu toate acestea, nu vor să Te știe, nu vor să Te știe! Aceștia vor să știe pre pântecele lor. Al cărora dumnezeu iaste pântecele! Așa, cu adevărat ai postit patruzeci de zile și patruzeci de nopți, pentru ca să ne dai nouă pildă, dar aceștia nu vor să mâhnească pre dumnezeul lor. Al cărora dumnezeu iaste pântecele! Deci, fie Postul Mare, fie și Săptămâna cea Mare, fie încă și Vinerea cea Mare, pântecele trebuie mai mult să se cinsteaască, trebuie, cât iaste cu putință, să se caute și să se odihnească bine. Măcar de au și postit Hristos, începătorul petrecerii celei creștinești, măcar de au canonisit și toți apostolii, însă robii pântecelui și cei ce socotesc pântecele dumnezeu, toate le defaimă, de toate se întorc, toate le dau, precum spurcatul Isav, numai pântecele lor să rămâie bine mulțumit! Al cărora dumnezeu iaste pântecele!

Aicea, o iubite cititorule, nu vorbesc pentru cei fără de Dumnezeu ai Europei, cu adevărat și la aceia se potrivesc acestea, că și aceia pre pântece îl socotesc dumnezeu și-l odihnesc foarte, însă nu zic pentru aceia, pentru că aceștia au căzut în prăpastia nedumnezeirii, nu numai din pântece, ci și din nălucirea și mândria eosforicească[94], precum și mai sus în cuvânt am zis. Ci și zic și înțeleg aicea pentru ai noștri levantini, carii, precum se poartă vorba, mulți dintr-înșii se leapădă și de Biserică și de Taine și de posturi canonisite și în scurt a zice și de Scripturi și de Evanghelii și de celelalte. Și aceștia cu adevărat nu pătimesc această răzvrătire dintru vreo înaltă înțelegere, fiindcă sunt oameni neînvățați cei mai mulți și abia pot de se iscălesc. Și de unde unul ca acesta au înțeles cum că Stăpânul nostru Hristos nu iaste Dumnezeu și cum că Evanghelia iaste plăzmuire și cu mânie s-au lepădat de toate, ca <și> cum ar fi fost înșelat până acum? Arătat iaste cum că de nicăieri, adecă nu dintru vreo socoteală a lui, ci au auzit cum că Volter zice aceste bârfele și au hotărât și el că așa iaste, bine zice Volter. Dar pentru ce? Pentru că această filozofie foarte le ajută spre odihna pântecelui și a dezmierdărilor celor de supt pântece. Deci, acești

93 *despărțe* în text.

94 ewsforíkoj – diavolesc (în gr.).

prea neînvățați, pentru ca să bage în pântecele lor fără de nicio băgare de seamă, ca oarecare necuvântătoare dobitoace, toate cele ce le sunt cu plăcere, pentru aceasta fug și de Biserică și de Taine și poate se leapădă și de Însuși Hristos!

Dar însă vă înșelați, o, deșerților de minte! Această cărțulie iaste de ajuns ca să vă aducă întru simțire, de veți voi să vă smeriți înțelegerea voastră și să o citiți cu smerenie și pre aceasta și pre toate alte cărți de suflet folositoare! Că Domnul Iisus Hristos întru slava lui Dumnezeu Tatăl. Amin. Și va răsplăti fieștecăruia dupre faptele lui (Filip., II, 11). Însă mă tem că și acestea care eu le zic cu toată dragostea și ca un frate vă sfătuiesc, se vor părea ca o bârfeală înaintea voastră. Dar ați fi făcut foarte cu înțelepciune de mă veți asculta. Iar de nu veți voi, nici mă veți asculta, eu adecă pre celălalt dumnezeiesc grai nu-l împreunez, ci vă dau la cel neamăgit divan al științei voastre, ea să hotărască de iaste de folos unui hristian botezat, pravoslavnic fiu adevărat al Bisericii Răsăritului și carele până ieri se hrănea cu dumnezeiescul Trup și Sânge al Domnului nostru Iisus Hristos, astăzi cu piciorul să dea tuturor, pentru ca să odihnească, fără de temere, pântecele lui și să dobândească, dupre urmare, pre ale lui roade, adecă pre puturoasele dezmierdări. Știința aceea facă pentru acestea judecată și hotărâre!

Deci, o, fraților hristiani, către voi întorc sfârșitul cuvântului, către voi, carii vă aflați înlăuntru în Chivotul lui Dumnezeu, adecă în Sfânta Biserica noastră, către voi, fiii lui Dumnezeu, strig și grăiesc, cu toată râvna cea frățească, o, fraților, de voiți să scăpați de potopul păgânătății, înlăuntru stați în Chivot, nu ieșiți afară din Chivot, adecă înăuntru petrecerii întru hotarele Bisericii, care va să însemneze, cum că poruncilor ei vă supuneți, întorcându-vă de către tot gândul nesupunerii, care are, în loc de tată, pre iubirea de sineși și maică, pre mândria. Fugiți cât puteți de Volter și de volteriști. Fugiți de împreună petrecerea cea cu dânșii ... Păziți-vă, ca să nu vă amăgească pre voi cineva cu filosofia și cu deșarta înșelăciune. A dumnezeiescului Pavel iaste porunca. Nu vă înșelați de numele cel cinstit al filosofei, că filosofia au lepădat pre adevăratul Dumnezeu. Filosofia au lepădat creștinătatea. Filosofia au adus socoteală cum că sufletele sunt muritoare!

